

VÖRÖS LÁSZLÓ

Tűnődések Marx olvasása közben*

Fiatal éveiben Marx is átesett a versírás kamaszbetegségén. Nem tudni pontosan, mennyit és mit írt, mert a költemények egy részét címzettjük, Jenny von Westphalen gondosan elrejtette, eleinte kötelező titoktartásból, később szemérmességéből, majd pedig legvégül azért, hogy csak kettőjüknek legyen joguk és lehetőségük nagyokat nevetni az ifjú Karl versszüleményein. Az egyik versesfüzet azóta — úgy tűnik — végérvényesen elveszett, egy dolog azonban a megmaradtakból is teljes bizonyossággal megállapítható: az emberiség nagy szerencséjére Marx idejekorán belátta, hogy a műzsák birodalmában nem terem sok babér a számára, s így ahelyett, hogy a középszerű költők minden időkbén népes hadát szaporította volna, a történelem legnagyobb tudósa lett.

Nem kell tehát vájt fülű műértőnek lenni ahhoz, hogy verseinek hibái feltűnjenek, már Mehring is nagyszerűen jellemezte őket: triviális romantika, esetlen és ügyetlen forma. A doktori disszertáció előtti évekből azonban néhány levél mellett csupán ezek a versek adnak dokumentumszerű képet Marx tudatvilágáról és jelleméről, s amennyiben nem esztétikai értéket, hanem ilyen lelki tükröt keresünk bennük, még idézésük is megbocsátható, sőt egyenesen elengedhetetlen. Ezek a versek ugyanis minden kezdetlegességük és fellengzős romantikájuk mellett olyan magatartásjegyeket is tartalmaznak, amelyek a marxi életművet *egészében* jellemzik, ezért általánosabb következtetések is levonhatók belőlük. Mindenekelőtt a gimnáziumi vizsgadolgozatában is szereplő gondolatról, az emberiségért való munkálkodás, a tenni vágyás feszítő érzéséről, a tettek akarásáról van szó:

*Lelkemet mi megragadja,
Nem szemlélhetem tunyán,
Nem élhetek megnyugodva,
Tétlenül és ostobán.*

*Hadd törjek hát új világba.
Pillanat se múltjon el,
Melyben agyam rest vagy kába,
S akaratom nem tüzel.*

Vagy egy másik, formailag még gyengébb, de az újratorés elszántságát jól kifejező versrészlet:

*Kesztyűt dobok gúnykacajjal
A hitványság rút arcába, hadd
Dőljön össze vad robajjal,
Lángom nem huny romjai alatt.*

*S romok közt mint egy győztes
Isten megyek biztos cél fele,
Minden szavam tett és tűz lesz,
Kébetemben a teremtés ereje.*

Bárki megjegyezhetné, hogy ugyan ki nem érzett hasonlókat ifjúkorában — főleg a romantika korszakában és Heine dicsőségének csúcspontján! Eredetiségről tehát szó sem lehet; mi akkor mégis a figyelemre méltó?

* 90 éve halt meg Marx Károly.

Tűnődni éppen akkor kezdtem, amikor elgondolkoztam azon, hogy Marx ezt a romantikusnak tetsző tettvágyat hogyan váltotta valóra, s még inkább akkor töprengtem el, amikor az ő tenni akarását összehasonlítottam azzal a másféle cselekvésképpel, amivel napjaink Magyarországon néha az idősebbeknél is, de főleg a fiatalokkal beszélgetve oly gyakran találkozni lehet. Elmúlt, sajnos — mondják — a „fényes szelek” lelket és öklöt emelő időszaka, ma már nem lehet nálunk igazán nagy tetteket véghezvinni, mostani életünk a kompromisszumokkal teletűzdelt egybefolyó szürkeség, menetrendszerű unalom, monoton ismétlődés; bennük is élnének nagy és szép szándékok a forradalmi tette, de nálunk, a mi körülményeink közt már nem lehetséges forradalmárnak lenni, ezeket a szándékokat csak képzeletben élhetik végig, a valóságban nem marad más, mint beletörni ebbe a mindennapi kisszerű életbe, vagy pedig céltalanul tengeni-lengeni.

Érzékeny műszerként a fiatal irodalom is jelzi ezt az életérzést: az „anti-cselekvés” az egyik központi motívuma. Az egyik elbeszélés hőse például ezt mondja: „Lefekszünk aludni, hogy megvárjuk a reggelt. Hogy aztán a nyugtalanságot unalommal váltogatva várjuk megint az estét.” Egy másik novella hőse arról beszél, hogy „valamit csinálni kellene . . . valamibe fogni kellene, de mibe?” Másutt meg arról panaszkodik a mű szereplője, hogy „nem azt tesszük, amit szeretnénk”. Természetesen a versekben is ott van ez az élményvilág: „amit tehetnék, megtették már előttem” — olvashatjuk az egyikben, majd másutt: „Szerelem nélkül, munka nélkül / meg kell nyugodni tévedésből.” Mai valóságunk jellemzéseként ilyen sorokat találni: „patriarchális tunyaság”, „könnyű sivár kis létezés”, „korunk üres / harmóniát keres / a célt kegyes jövőbe mentik”. A tovatűnt harc korszaka is nosztalgikusan vissza-visszatér, hol keserű beletörődéssel, hol indulatosabb hévvel: „Sosem halunk meg ezen a csatatéren / mert nem csatatér ez s mi nem harcolunk”, „Örökös hátországból élek, / — messze morajlik a front / . . . Barikádom lőrésein őrként / figyel a dudva.” S Che Guevarához intözve a szavakat, bennünket így jellemez a költő: „Papucs-hősökké válunk, Doktorom!”

Az idézeteket hosszú oldalakon keresztül lehetne sorolni, de illusztrációnak ennyi is elég. S mert éppen Marx kedvenc jeliséje volt a „mindenben kételkedni kell”, fogalmazzunk a továbbiakban kérdőjelekkel: tényleg csak papucshösködésre nyílna ma lehetőség, forradalmi tette nem? Madách falanszterlátomása lenne beteljesülőben: „. . . mennyi szellem, mennyi őserő . . . s mily egyformára, mily törpére szűrte az állam”? Valóban típus volna az a Moldova-hős, akiről én szentül hittem, hogy romantizált figura; valóban tömegesen lennének Smidt Flóriánok, akik kizárólag a közvetlen összecsapások, a nyílt harcok idején érzik jól magukat, ezt tartják forradalomnak, s a békés időszakokban sehogy sem lelik meg helyüket? Vagy pedig olyan téves valóság szemlélet lappang itt, amely csak a felszínt látja, a lényegét nem?

Bárhogy nézzük is a dolgot, az kétségtelen, hogy a korszerű forradalmiság kérdéséről van itt szó, méghozzá nem elvont értelemben, hanem itt és most Magyarországon. Annak az időszaknak forradalmiságáról, amely — Aczél Györgynek az ifjúságpolitikai párthatározathoz mondott előadói beszédéből idézve — „nem ígér ugyan »rohammal« megoldható feladatot, azonnali, látványos sikereket, de megoldandó feladat”, amelynek során „a hétköznapi alkotó munka szocialista tett”, s amikor az az igazi forradalmár, „aki a szocialista építőmunkát történelmi távlatokra tekintő tudatossággal és éppen ezért szívós, mindennapi tevékenységgel szolgálja”.

De vajon tényleg forradalmi magatartásnak tekinthető-e az ilyen céltudatos mindennapi tevékenység, összegegyeztethető-e a forradalmár fogalma a sok évtizedes szívós hétköznapi munkával? Mit mond ma számunkra erről Marx forradalmisága, Marx magatartása?

Nem kell bizonygatni: az „emberiségért való munkálkodás”, a folytonos és céltudatos tevékenység mindvégig jellemezte Marxot, a tettvágy nem maradt a rajongó ifjú üres óhaja. Ám mégsem úgy történt minden, ahogy romantikus felbuzdulásában kiszínezte a jövőt. Nem „dőlt össze vad robajjal” közvetlenül keze nyomán a hitványság, nem ment „győztes istenként a romok között”, ilyen látványos tett nem

adatott meg neki. Soha nem állt fegyverrel a kézben, sőt fegyvertelenül sem a bariádokon, nem döntött meg saját kezűleg egyetlen burzsoá kormányt vagy más hatalmi rendszert sem, soha nem volt tagja egyetlen forradalmi kormánynak se — ehelyett csak „A töke” megírásához 1500-nál több vaskos kötetet olvasott el és jegyzetelt ki, sok-sok éven át reggeltől estig a könyvtárban ült, éjszakánként pedig otthon dolgozott; a *Neue Rheinische Zeitung* főszerkesztőjeként a roppant lassan gyümölcsöző felvilágosító-mozgósító munka volt az osztályrésze, s az I. Internacionálé vezetésében bőven jutott neki a mindennapi szervezésből, üléséből és vitákból. Csupa „búvópatakszerűen” eredményt hozó, nagy kitartást, türelmet és állhatatosságot igénylő munka volt ez, s Marx ilyen külsőleg teljesen látványtalan, szürke hétköznapi munkával töltötte el alkotó élete legnagyobb részét. Pedig Engels nem tévedett, amikor a sírnál mondott beszédében így jellemezte őt: „A harc volt az eleme.” Csak-hogy Marx nagyon jól tudta, hogy adott körülmények közt ez is teljes értékű forradalmi harc, sőt éppen ez a kellő eredményre vezető harc. Sem elméleti, sem gyakorlati munkássága nem hozott számára közvetlenül tapasztalható, átütő győzelmet — átmeneti balsikert és személyes nélkülözést annál többet —, mégis mindig és mindenben „értelmes tennivalónak” tartotta azt, amit csinált, mindent teljes energiával végzett, a legkisebb eredménynek is örült, ami hozzájárulhat az ügy teljes diadalához. A világos cél tudatában legjobb képességei szerint végezte a történelem napirendjén levő feladatokat, ezért a *Neue Rheinische Zeitung* főszerkesztőjeként éppúgy forradalmár tudott lenni, mint ahogy forradalmár volt a British Museum olvasótermében könyvei fölé görnyedő, vagy az I. Internacionálét szervező-vezető Marx Károly.

Mostanában gyakran idézzük mi, olykor éppen a korszerű forradalmiság lényeges jegyeként a József Attila-i sorokat: „dolgozni csak pontosan, szépen, / ahogy a csillag megy az égen, / úgy érdemes”. Alig-alig tesszük azonban *élővé* azt a Marx Károlyt, aki ennek a pontosan, szépen való dolgozásnak az egyik legnagyobb példája lehetne.

Marx „pontosan, szépen” dolgozott. Nem a legközvetlenebb napi munkarend tekintetében, hanem magasabb rendű és általánosabb értelemben. Munkamódjában sok volt a testnek ártó önhajszolás, nagy ritkán fordult elő, hogy jól kialudta magát, hamutartóján halomban álltak az elszívott cigaretták vagy szivarok, az evéssel nem sokat törődött, akárhányszor előfordult volna, hogy egyszerűen megfeledkezik az ebédéről vagy vacsoráról, ha nem figyelmeztetik, sokszor étvágya sem volt. Ám pontosan, szépen dolgozott abban a vonatkozásban, hogy az objektív történelmi körülmények jellegének megfelelően mindig jól tudta megítélni a közvetlenebb vagy áttételesebb forradalmi tettek szükségességének problémáját, olyankor is — a 48—49-es forradalmak vagy a párizsi kommün bukását követő években —, amikor a helyzet egyenesen ellene szólt a nyílt csatáknak. Ki kívánhatta nála jobban a proletariátus azonnali és végérvényes győzelmét? A voluntarizmus azonban távol állt tőle, s amikor a „forradalmi apály” mélyen demoralizálta a forradalmárok táborát, egyeseket a kalandor forradalmasdira ösztönzött, még többeket pedig elkedvetlenített a forradalomtól, ő és Engels ekkor is, e „szürke” évtizedekben is megtalálta az „értelmes tennivalót”, az intenzív elméleti munkát és a nemzetközi munkásszövetség eszmei és szervezeti erősítését. S a történelem nem a hazardírozókat és a kiábrándultakat, hanem őket igazolta.

Pontosan s szépen dolgozott Marx azért is, mert munkásságában meg tudta teremteni elmélet és gyakorlat, gondolkodás és cselekvés harmóniáját. Meddők maradnak azok a kísérletek, amelyek szobatudósportrét akarnak rajzolni róla. Mert szembe lehet-e állítani vagy el lehet-e szakítani elméletet és gyakorlatot annál az embernél, aki már 27 évesen leírta filozófiájának egyik alap gondolatát: „A filozófusok a világot csak különbözőképpen *értelmezték*; a feladat az, hogy *megváltoztassuk*”? Filozófiája gyakorlati irányultságú volt, személyes gyakorlata pedig elméletileg megalapozott. Marxnál többet akkoriban senki se tett a gyakorlat mezején sem, nemcsak a minőség, hanem az energia- és időráfordítás értelmében is.

Köztudott, hogy hallatlanul sokat, sokszor egészségét sem kímélve dolgozott. Engelshez írott leveleiből tucatszámra lehetne idézni azokat a részleteket, amelyekben erről számol be, de csak néhányat említsünk mutatóba: 1851. június: „Többnyire reggel 9 órától este 7 óráig a British Museumban vagyok.” 1857. december: „Roppant sokat dolgozom, többnyire reggel 4 óráig.” 1858. január: „Nagyon túlhajtottam az éjszakai munkát.” 1862. június: „Egyébként most keményen dolgozom, és csodálatosképpen agyam a körös-körül dúló minden nyomorúság közepette jobban működik, mint évek óta bármikor.” 1865. május: „Úgy dolgozom most, mint egy ló, mert ki kell használnom az időt, amikor munkaképes vagyok.” 1865. március: „Tömértelen időt elvesz tőlem a Nemzetközi Szövetség... Itt van például a francia zűrzavar: febr. 28. a Főtanács ülése... utána éjszakai ülés... Márc. 1. Lengyel naggyűlés. Márc. 4. Az albizottság ülése a francia kérdésben éjjel 1 óráig. Márc. 6. Az albizottság ülése ugyanazon ügyben éjjel 1 óráig. Márc. 7. A Főtanács ülése éjjel 12 óráig.” 1866. február: „Nappal a Museumba jártam, éjjel írtam.” 1867. április (S. Meyerhez): „Miért nem válaszoltam hát Önnek? Azért, mert egész idő alatt fél lábbal a sírban voltam. Minden munkaképes másodpercet ki kellett tehát használnom, hogy befejezzem művemet, amelynek feláldoztam egészségemet, az élet örömeit és családomat.”

Ha ezt az utóbbi levelet tovább idézzük, fény derül annak a visszafoghatatlan belső kényszernek egyik okára is, ami ezt az önkínzó munkatempót eredményezte: „Nevetek az úgynevezett »praktikus« embereken és bölcsességükön. Ha barom módjára akarna élni az ember, akkor természetesen megtehetné, hogy hátat fordít az emberiség szenvedéseinek, és csupán saját irhájával törődik. De igazán *impraktikusnak* tartottam volna magam, ha felfordulok anélkül, hogy teljesen befejeztem volna könyvemem, legalábbis kéziratban.” Az a cél, hogy *A tőke* I. kötetének mindenáron el kell készülni, nem engedhetett számára pihenést, de egyúttal olyan lelki tartást adott, ami még a test szaporodó bajait is legyűrte. A megfeszített munka hatása igazán a könyv befejezése után jelentkezett. Az 1971-ben megjelent Marx-életrajzban benne van 1867-es és 1872-es fényképe is. Az első — ez *A tőke* megjelenésének évében készült — még magabiztos, élénk, csillogó szemű, derűs nézésű középkorú férfit láthatunk, a másikon már egy kimerült, megtört tekintetű öregember ül a karosszékben. Öt év alatt évtizedeket öregedett.

A szertelen időbeosztás mélyen egy másik marxi tulajdonság is rejtett: a pontosan s szépen végzett munka hihetetlen igényessége. Többen megírták, hogy addig nem hagyta nyugodni a lelkiismerete, amíg egyetlen, akár egészen picinyke gyenge pontot érzett gondolatmenetében. Marx mindig szívesen fogadta, nemegyszer egyenesen kérte Engels tanácsait különböző dolgokban, ebben azonban hajthatatlan maradt, nem hallgatott rá, Engels jószándékúan türelmetlen s meg-megújuló baráti ostromai, rábeszélései falra hányt borsóként peregtek le róla. „Légy végre egyszer valamivel kevésbé lelkiismeretes a saját dolgaiddal szemben — írja Engels 1860. jan. 31-i levelében — Az a legfontosabb, *hogy* a dolog meg legyen írva, és megjelenjék ... A többi zavaró körülményt mind jól ismerem, de azt is tudom, hogy az elhúzóds fő oka mindig saját aggályoskodásod. Végte megícsak jobb, ha a dolog megjelenik, mint ha ilyesfajta meggondolások miatt egyáltalán nem jelenik meg...” Marx ennek ellenére százegyedszer is végiggondolt egy problémát, ha a századik után nem látott mindent tisztázottnak.

Marx és Engels barátsága jóval több a közvetlen magánemberi és gyakorlati kapcsolatnál, bizonyos értelemben szimbolikus jelentősége is van: örök példája annak, hogyan kell a kommunistáknak egymás mellett és egymást segítve dolgozni. Ma, amikor nemegyszer hallani kicsinyes intrikákról, görcsös pozícióféltésről, pénz-hajhászásról, esetenként már az ún. státusszimbólumok szintjére átvetülő „ki vagyok én!” versengésről, szakmai féltékenykedésről, nem árt emlékeztetőül felidézni kettőjük baráti viszonyát. Én a kommunista erkölcs egyik legnagyobb értékű megnyilvánulásának tartom azt a néhány sort, amit Engels írt le a *Ludwig Feuerbach*... egyik lábjegyzetében: „Legyen szabad itt egy személyes megjegyzést tennem. Az utóbbi időben többször utaltak ennék az elméletnek [ti. a marxizmusnak] reám eső

részére, és ezért aligha kerülhetem el, hogy elmondjam ezt a néhány szót, amely ezt a kérdést elintézi. Magam sem tagadhatom, hogy Marxszal való negyvenéves együttműködésem előtt és alatt elméletének mind megteremtésében, mind nevezetesen kidolgozásában bizonyos önálló részem volt. De a vezető alapgondolatok legnagyobb része, főleg gazdasági és történelmi téren, különösen pedig végső éles fogalmazásuk Marx műve. Amivel én járultam hozzá, azt Marx — mindenesetre néhány különleges tudományág kivételével — nélkülem is el tudta volna végezni. Amit Marx alkotott, azt én nem tudtam volna véghezvinni. Marx magasabban állott, messzebbre látott, többet s gyorsabban tekintett át, mint mi többiek valamennyien. Marx lángész volt, mi többiek legfeljebb tehetségek. Nélküle az elmélet ma távolról sem volna az, ami. Joggal viseli tehát Marx nevét.” Pedig Engels is nagyon jól tudta — ki ne tudta volna, ha nem ő! —, hogy itt nem valami aprócska ügyről van szó, hanem arról, hogy a történelem legnagyobb eszmerendszere kinek a nevét viseli. De még csak fele részt sem kért az elnevezésből, s mindezt a legtisztább szívvvel írta. Sőt ennél többet is tett: a saját tudományos munkájának rovására is segítette Marxot, amikor kedve és hajlamai ellenére polgári állást vállalt, hogy szükség esetén pénzt tudjon küldeni Marxéknak. Leninnek teljesen igazra van, mikor azt írja, hogy „Engels állandó önfeláldozó anyagi segítsége nélkül Marx nemcsak hogy *A tőkét* nem tudta volna befejezni, de menthetetlenül belepusztult volna a nagy nyomorba”. Levelezésükben nyomon tudjuk követni, ahogy Marx meg-megújuló lelkiismeretfurdalások és mentegetőzések közepette ugyan, de kénytelen a mindennapi betevő falatot biztosító pénzért Engelshez fordulni, amire barátja egyszerűen azt feleli: „Rossz néven is venném tőled, ha *nem* fordulnál hozzám.” Engelsnek is van néha lelkifurdalása, akkor, amikor éppen nem tud vagy a kelleténél kevesebbet tud küldeni.

Ha Engelsről teljes joggal elmondható, hogy nélküle Marx — minden zsenialitása ellenére — nem lehetett volna azzá, akivé lett, akkor a másik ember, akiről ugyanez állítható: Marx felesége. Ha jól emlékszem, Schopenhauer írta azt az aforizmát, hogy a filozófusoknak mindig csúnya feleségük volt, mert a szép asszonyok mellett nem ér rá az ember filozofálni. Nos, ha ennek az aforizmának a szellemessége mellett tényleges igazságtartalma lenne, Marx akkor is, ebben a vonatkozásban is kivételnek számítana: teljes ember volt szerelmes férjnek is, filozófusnak is, pedig Jenny von Westphalen nagyon szép volt. Fényképei közül, amelyeket ismerek, az a komoly arcú kép a legjobb, amit a *Marx. Írások életéről és tevékenységéről* (1968) című kötet és az 1971-ben megjelent Marx-életrajz is tartalmaz. Nem tudom, erről a képről írja-e Marx Jennynek 1856. jún. 21-i levelében, hogy „a te kedves, édes, csókolnivaló, »dolce« arcodat egyáltalán nem adja vissza”, mindenesetre Jenny nagyon szép így is, komolyan, mosolytalanul: sugárzik róla az a határozott, erős lélek, kemény eltökéltség, amellyel sorsát vállalja, de minden pillanatban mosolyra kész, kedves egyénisége is ott lappang vonásaiban.

Szerelmük külső látszatra úgy indult, hogy képzelni sem kell különbet egy szerelmi kalandtörténethez. A mindennapos gyermekkori játszótársak ifjúvá serdülve megszeretik egymást, a 17 éves diák és a nála négy évvel idősebb báró lány titkon jegyesek lesznek, a tervezett házasságnak azonban mindkét rokonságban, de főleg a lányéban sok heves ellenzője van, hosszú ideig még levelezniük sem szabad, ezért a fiú három füzetet teleír rajongó szerelmes versekkel, azokba öntve ki érzéseit; az ifjúnak előbb be kell fejeznie tanulmányait, és biztos jövedelmű állást kell szereznie, amit azonban radikális nézetei miatt nem sikerül kapnia. S közben eltelik hét év.

A fiataloknak persze túl sok is ez kalandosságból, ők sokkal simábbnak szeretnék volna egybekelésüket. Marx ezt írja Arnold Rugének 1843 márciusában: „Mind den romantika nélkül mondhatom Önnek, hogy fülig szerelmes vagyok, mégpedig a legkomolyabban. Már több mint 7 éve járok jegyben, s menyasszonyom a legkeményebb, egészségét csaknem aláásó harcot vívta értem, részint pietista és arisztokrata rokonai ellen, akiknél »az egék ura« és »Berlin ura« egyként imádat tárgya, részint pedig saját családom ellen, amelybe néhány papzsák és más ellenségem fészkelte be

magát. Én és menyasszonyom ezért éveken át több fölösleges és kimerítő harcot vívtunk, mint sok más, nálunk háromszorta idősebb ember..."

De végül is egymásé lettek, s a mesés befejezéshez már csak egy hiányzik: boldogan éltek együtt halálukig. S ez így, absztrakt módon igaz is, ám ha a regényesség felszíne mögött már eddig is „kimerítő harc”, szívós állhatatosság húzódott meg, ezután már látszata sem marad romantikának. Eleanor Marx, Wilhelm Liebknecht és Paul Lafargue emlékezéseiből tudjuk, milyen életvidám, nevetni tudó és szerető ember volt Marx és felesége. Nem rajtuk múlt, hogy házukban az évek során egyre kevesebb lett a nevetés. Gondokkal teli napok, küszködő évek jöttek egymás után. Jennynek szüksége is volt arra az erős akaratra, amit fényképe tükröz. Szült hét gyereket, négyet közülük már kisgyermekként eltemetett. Edgart is, a legdrágábbat, 8 évesen. Ezekben a napokban írja Marx: „Már sokféle balsorsot átéltem, de csak most tudom, mi az igazi szerencsétlenség.” Majd három és fél hónappal később: „Bacon azt mondja, hogy a valóban jelentős embereket annyi kapcsolat fűzi a természethez és a világhoz, annyi dolog köti le érdeklődésüket, hogy minden veszteséget könnyen kihevernek. Én nem tartozom e jelentős emberek közé. Gyermekem halála mélyen megrendítette szívemet és agyamat, és a veszteség fájdalmát még éppoly hevesen átérzem, mint első nap. Szegény feleségem is teljesen letört.”

Ekkora tragédia egymagában is elég lenne egy életre, pedig ez csak egyike volt azoknak a sorscsapásoknak, amelyek a Marx családot sorozatban érték: másik három gyermekük elvesztése, a csaknem állandó anyagi nélkülözés, sűrűsödő és komolyodó betegségek, nem is szólva a Marxra szórt útszéli szitok- és rágalomözönről. Marxot — maga írja — „kemény fából faragták”, de Jenny nő volt és anya, rá hatványozottan zúdult a szenvedés. Meg-megroppant, de soha nem tört meg. Aki meg akarja csodálni azt, hogy miképpen lehet hosszú oldalakon keresztül szívfájdítóan szomorú eseményeket, nemegyszer szinte naturalisztikus nyomorjelenségeket leírni úgy, hogy a sorokból mégis törhetetlen optimizmus áradjon, az olvassa el Jenny leveleit. Jellemét legjobban talán az világítja meg, hogy miután Weydemeyernéhez küldött levelében részletesen leírta, mint feküdt hosszas betegen, valóban élet-halál közt előbb ő, majd férje, ahelyett, hogy sajnálkozást várva siránkozna, még neki van ereje vigasztaló szavakat és jó tanácsokat küldeni a másik asszonynak: „Maradjon csak a nehéz napokban is derék és gerinces. Bátraké a világ. Legyen továbbra is kedves férjének szilárd, hű támasza, s legyen rugalmas testben és lélekben, kedves gyermekeinek hű, »tekintély nélküli« pajtása...”

Jenny a saját énjét és a saját szerepét vetítette bele ezekbe a tanácsokba, bár ő még ennél is több volt: férje jobb keze a munkában, titkár és első kritikus, egy szóval teljes értékű munkatárs. Soha semmi hangzatosat nem írtak arról, hogy mi adott erőt nekik ahhoz a sokszor emberfelettinek tűnő kitartáshoz, helytálláshoz, ami a tragédiák elviseléséhez és a roppant sok munkához kellett. Az okot legszöbben Engelshez írott levelében fogalmazta meg Marx, éppen azokban a napokban, amikor Edgar meghalt: „A szörnyű kínok közepette, amelyeket e napokban átéltem, mindig az tartotta bennem a lelket, hogy rád és barátságodra gondoltam, meg az a reménység, hogy nekünk közösen van még valami értelmes tennivalónk a világon.”

Ha Marx mértéktartásával szemben én most hangzatos akarnék lenni, három felkiáltójellel írnám, hogy Marxnak már egyszerűen az élete költői tollra való téma. A felkiáltójelektől azonban visszatart az, hogy bármennyire is igyekszem visszagondolni, nem emlékszem rá, hogy az elmúlt 10-15 évben találkoztam volna magyar költőnek Marxról írott versével. Lehet, hogy én tévedek, s van ilyen, de bizonyára akkor is elenyésző ahhoz képest, amennyi lehetne. Érdekes ellentmondás: akinek eszméi oly termékenyítően hatnak a társadalom életére és a tudományra, annak a magatartása ennyire nem lenne ihletadó? Miért ez a mellőzés? Nem tudom a választ másban keresni, mint abban, hogy a köztudatban élő, még mindig túlságosan elromantizált forradalmáreszményünk nem engedi meglátni a korszerűen forradalmi. Azt ugyanis nem válaszolhatom, hogy e titáni téma megverselésétől talán épp a feladat nagysága miatt megretten a költői vállalkozókedv, mert hiszen Leninről számtalan vers született.

Egyik ismerősöm azt mondta erről, hogy ez egészen természetes, mert Lenin népvézér volt, Marx pedig szobatudós, és a tett forradalmát vonzóbb, könnyebb és hálásabb megverselni, mint a gondolat forradalmát. Csakhogy ez így megengedhetetlen leegyszerűsítés, mert Marxnál a gondolat forradalma elválaszthatatlanul együtt járt a tett és a magatartás revolúciójával, ugyanúgy, mint Leninnél is, még ha az elmélet és gyakorlat intenzitása s aránya más is volt. Gyurkó László írja Leninről: „Tanulni mindent Marxtól tanult. Az ő elméletéből nőtt ki világképe, tőle tanulta a feltétlen hitet a társadalom törvényszerűségeiben, tőle, hogy az osztályok harcára, ne egyének küzdelmére építsen, hogy a világot nem az akarat, hanem az érdek mozgatja. Marxtól tanulta azt is, hogy nem elég felismerni az igazságot, meg is kell valósítani. Hogy a gondolkodás célja a világ megváltoztatása. Túlszárnyalta ebben mesterét? Más feladatot kapott a korától.”

Gyurkó is utal arra, hogy ez a feladat azonban önmagán belül szintén differenciált volt és megkívánta a közvetlen és áttételes forradalmi tettek dialektikájának érvényesítését, aminek Lenin éppúgy mestere és művésze volt, mint Marx, persze más történelmi helyzetben, másmilyen lehetőségekkel és konkrét teendőkkal. Ez a differenciáltság azonban ma általában homályban marad, s a helyét még mindig a túlságosan egyoldalú Lenin-kép foglalja el. Aczél György is kitért erre az ifjúságpolitikai vita zárszavában, mondván: „Az emberideálok, embereszmények felmutatásában vannak adósságaink. Így adósak vagyunk azzal, hogy az 1917 utáni Lenint megmutassuk az ifjúságnak. A Nagy Október Leninje igaz kép, de nem a teljes kép Leninről, és ezt éppen forradalmunk mai szakaszában érezzük.” Október tettéért minden becsületes ember, s kiváltképpen minden marxista őszinte csodálattal adózhat Leninnek, de csak ezt eszményítve éppen az esik figyelmen kívül, hogy Leninnél is összeegyeztethető — ő nagyon is természetes összhangba tudta ezeket hozni! — a mindennapi egyszerű „aprómunka” és a forradalmárlét.

1921—22—23-ban készített írásainak már pusztán a tartalomjegyzékébe elegendő beleolvasni, hogy érzékeltetni lehessen a lényeges eltérést, az újszerűt. Ilyen címek és témák sorakoznak egymás után: beszéd a II. Összoroszországi Bányászkongresszuson; Pavlov akadémikus és munkatársai tudományos munkája feltételeinek biztosítása; a szakszervezetekről; beszéd a Vas- és Fémmunkások moszkvai Nagykonferenciáján; beszéd a Ruházati Ipari Munkások IV. Összoroszországi Kongresszusán; az egységes gazdasági tervről; a terményadóról stb. stb. Ez már az egyszerű hétköznapi építést vezető Lenin, a Drabkina *Téli napfordulójában* megrajzolt népvézér.

Amikor az intervenciót leverték, és a gazdasági építőmunka került a feladatok homlokerébe, Lenin tételszerűen is megfogalmazta a mindennapok forradalmiságának parancsát. „Lássunk neki a tevékeny gyakorlati munkának, számba véve a jelen helyzet sajátosságát és feladatait! Nem frázisok, hanem tettek kellene. . . . Akinek ez a munka »unalmas«, »nem érdekes«, »érthetetlen«, aki az orrát fintorgatja vagy pánikba esik, vagy pedig megrészegülve »a régi lendület«, a »régilkesedés« stb. hiányáról szaval — az . . . vagy nem akarja, vagy nem tudja megérteni a harc mostani fokának, mostani szakaszának sajátosságát.” Akik ismerik és tisztelik a történelem objektív törvényeit, azok számára nincs semmi meglepő abban, hogy Lenin itt pontosan ugyanúgy és ugyanoda, kétfelé sújt a helyes forradalmi út felvázolásakor — az „unalmat” hirdető csalódottak és a „régilkesedésre” áhító álforradalmárok ellen —, mint annak idején Marx tette a kalandorkodókkal és kiábrándultakkal szemben.

Az „emberideálok felmutatásában” meglevő „adósságaink” törlesztése valóban elodázhatatlan feladat, legfőképpen a marxi életműnek s a teljes Lenin-képnek, mint korszerű forradalmi eszményeknek tudatosítása. Mert ha ezt nem adjuk, nem tesszük, az ifjúság keres magának más ideálokat. Nemrégiben egyik 17 éves ismerősöm mesélte, hogy korosztályának egy részénél Jézus—Che Guevara—Mick Jagger összetételű ma a „forradalmi” szentháromság. Az egyik az elmélet, a másik a gyakorlat, a harmadik az élvezet. Ha mindezt a schopenhaueri aforizmához hasonló szellemeskedésnek fogná fel, vagy olyan szurrealista asszociációnak, ami laut-

réamont-i mintára, az „olyan szép, mint egy varrógép és egy esernyő véletlen találkozására a műtőasztalon” sémájára készült, még talán ötletesnek is tartanám. Itt azonban ennél komolyabb dologról van szó, még akkor is, ha a szándékolt extravaganciának és a tünető eredetieskedésnek kétségkívül nagy szerepe van eme trió összehozásában. Mindamellett ennek az abszurd társításnak valóságos kiváltó okokkal is kell rendelkezni, amelyek ebben az esetben éppen a névkapcsolás logikátlan-ságából fejthetők meg. Jelt ad ez a szemlélet egyfajta bizonytalanságról, határozott irány nélkülségről s ennek következtében olyan eklektikus felfogásról, amelynek az a lényege, hogy adjuk meg az istennek, az az istené, a szocialista forradalomnak, ami a szocialista forradalomé, s az életkori sajátosságoknak, ami az életkori sajátosságoké.

Nem vitás, hogy a szívós, kitartó munkán alapuló mindennapi forradalmiság eszményét nem könnyű elfogadtatni, megszerettetni, népszerűsíteni és tudatosítani. A történelem azonban nem tekint a hozzá való könnyebb vagy nehezebb alkalmazkodásra, „itt és most” azt emeli alkotó forradalmárrá, aki e kor jellegének megfelelően cselekszik. Hogy ennek a konszolidált időszaknak komoly, s az igazán korszerű forradalmiság ellen ható veszélyei is vannak? Hogy nem ritkán a kényelmeskedés, a mindent kimilligrammozó óvatosság, vagy egyenesen a tehetetlenség használja fedezékül a maga számára a jogos és bátor változtató kedvvel, újat akarással szemben? Hogy sokszor a közepszer emeli védő pajzsul maga elé a tehetség ellen? Hogy a közönyösség számára kedvező táptalajt nyújt és könnyen menlevelet szolgáltat a politikamentes „szakszerűségnek”? Hogy nehezebben választható el a búza és a konkoly, kevésbé pontosan mérhető le, ki mellettünk s ki ellenünk? Hogy a szocializmus haszonlesőinek, önző kalmárainak sokszor többet ad, mint a szocializmus őszinte és önzetlen híveinek; hogy olykor könnyebben érvényesülnek az egyenes és tiszta úton járóknál azok, akik a „pénz és karrier mindenkéül fölött!” zezugos és szennyes mellékutcain osonnak?

Mindez így igaz, de ebből egyúttvéve sem következik, hogy a vadhajítás miatt a nemeset is le kell vágni. A marxi forradalmiság — volt szó róla — maximális igényességet jelent, egyáltalán nem közepszeruralmat; erkölcsi tisztaságot jelent, nem önző számítást. A szó és tett összhangját jelenti, nyílt állásfoglalást, következetes elvhűséget, nem pedig színlelést és közömbösséget.

Ebből a kérdőjeles, majd ellenpontoszó felsorolásból az is kitűnik, hogy azért bőven adódik most is „értelmes tennivaló”, akár a „miért?”, akár a „mi ellen?” nézőpontjából fogalmazunk. Akad, talán nem is olyan kevés, kicsiny és könnyen lebirkózható, mint ahogy a „konszolidált időszak” kifejezés első hallatára gondolnánk. Mert ennek a korszaknak nemcsak az erényei nem ugranak elő máról holnapra teljes tökéletességben, hanem gyengeségei is csak lassan-lassan tűnnek el.

Ennek az ellentmondásnak a malomkövei között minálunk valószínűleg Váci Mihály őrlődött a legjobban. Ő mélyen, szenvedélyesen és indulatosan átélte mind az erőszakosan előrelökni akaró, mind a megsemmisítő ökölcspásra lendülő kéz lehányatlásának kínját, de az „önmagát naponta mégoly kis dologra feláldozó” tettek értelmét is. A „Hagyd el e harcteret, / mert már nem csatatér” ismert motívuma nála is megvan, s a „mit lehet itt tenni?” költői képe szintén:

*Az éjjel rámmutató ujjá
előtt vergődöm, esküszöm újra:
— holnap már mindent megteszek!
De mit? — Mi az, amit tennünk kell?
Mit tegyünk felfegyverzett életünkkel,
mely vas, szurony és zúgó lövedék?*

Mégis ő fogalmazta meg — habár idézendő versében múlt idejű feltételes módban s vívódások árán kiharcolva is — a romantikus álmokkal szembeni „csendes, hű forradalomnak” jelenünkre szabott programját:

Volt pálya, úgy, elhívó kötelesség,
biztató kor — közülünk várva hősét.
Ez az idő se nyújtott kevesebbet,
csak mi — fiai, voltunk kevesebbek:
— bős nagyravárók: — lesve a csodákat:
nem tettük azt, amiből csoda válhat.

Mert nem hiszem, hogy ne lehetett volna
kitartó, csendes, hű forradalomban
élni: — szeretni, hinni a világot;
tenni valamit, mivel besugárzod.

Újra itt van ezekben a sorokban a sokszor említett, s remélhetőleg majd másoknál, a mai fiatal írónál is előbb-utóbb feltűnedező marxi „értelmes tennivaló”, az Eszme megvalósulásának biztos tudatában és az érte végzett kitartó, elvhű, tehetősre és testre szabott mindennapos forradalmi munka, magatartás képe. Eszmének igazsága mellett ezt az igaz és korszerű emberi-forradalmi tartást is tanulhatjuk Marxtól.

BÁLINT CSANÁD

Már megint és még mindig a sumérosok

1. A *könyv* (Badiny Jós Ferenc: Káldeától Ister-Gamig. I. A sumér őstörténet. Buenos Aires, 1971.) „a magyar származáskutatás déli irányú eredményeiről” szóló tanulmányosorozat első tagjaként, a szerző kiadásában jelent meg. Merített kréta-papíron, kitűnő nyomdatechnikával, nagyszámú és szép melléklettel, kihajtos térképekkel, dekoratív kötésben, színes, behajtos borítóval. Hasonlót állami támogatással a mi Akadémiai Kiadónk kb. 100 Ft-ért tudna árusítani. (3 dollárért? Amerikában ennek talán a tizszeresét is elkérik érte.)

2. A „sumér—magyar rokonság” elméletének fellelőjére Dél-Amerikában — jó részt Argentínában — van, ahol Sumér—Magyar Baráti Társaságok, sumerológiai tanszékek virágoznak az odasodródott magyarok között (pontosabban fölöttük). Egyik élharcosuk a közelmúltban elhunyt Bobula Ida volt, aki itthon a Pázmány Péter Tudományegyetemen a női emancipáció kérdéseiből doktorált a 30-as években. Az egész „sumér—magyar rokonság” problematikája szempontjából igen tanulságos Badiny Jós Ferenc életútja is, melyről a fülszöveg révén értesülünk. Szerzőnk 1909-ben született, a Ludovika Akadémia elvégzése után tényleges tiszt volt. „A m. kir. hadseregből 1940-ben kiválik...” (E kiválás — mely nem mehetett könnyen a világháború felé sodródó országban — körülményei érdekesek lennének. Tételezzük fel a legrokonszenvesebbet: a tisztikarban ténylegesen megvolt németellenesség lett volna elhatározása oka.) Nézzük tovább a rövid curriculum vitae-t. Ezután a „Budapesti Műegyetemen folytatja tanulmányait.” (A ludovikások 2 év után ott mérnöki diplomát kaptak. A szóhasználat azt érezteti, hogy e két évet nem fejezte be.) „Sumerológiával Argentínában kezd el foglalkozni, ahová 1946-ban érkezik.” Tehát katonai és műszaki tanulmányok után egy számára gyökeresen új tudományra veti magát; egyetemes és magyar őstörténeti, valamint régészeti kérdések felé fordul. Hogy ezután húsz évig miként élt, a fülszövegből nem derül ki. Azt sem tudjuk, milyen munkásságra alapozva bízták meg 1966-ban a Buenos Aires-i Jezsuita Egyetemen a Sumerológiai tanszék vezetésével — ui. tudományos munkássága (publikációkban) csak ez időtől kezdve testesül meg. A szerző — felsorolt — közleményei sorában — ha már ilyen horderejű dolgokról van szó — a chilei, argentinai, ausztr-